

Lada Badurina

OD RIJEČI DO RIJEČNIKA

Vladimir Anić, RJEČNIK HRVATSKOGA JEZIKA,
Novi Liber, Zagreb 1991.

Priče o tome kako je naša jezikoslovna literatura siromašna i nedostatna, kako nemamo temeljnih knjiga nužnih za opis standardizirana jezika kakav je hrvatski mogu zazvučati prilično otrcano. S druge se pak stane često i rado dičiti mnogim našim starim leksikografima i njihovim dosezima. Petar Lupis Valentian (1527), Faust Vrančić (1595), Bartol Kašić (1599), Jakov Mikalja (1649-1651), Juraj Habelić (1670), Ardelio Della Bella (1728), Ivan Belostenec (čiji je *Gazophylacium* napisan oko 1650, a objavljen tek 1740), Josip Voltić (1803), Joakim Stulli (1801-1806) svojim su rječnicima utirali put velikom *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* koji je 1880. godine pokrenula Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U dvadesetom stoljeću bilježimo objavljivanje Broz-Ivekovićeve dvosveščana *Rječnika hrvatskoga jezika* (1901), započet i nikada okončan *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* Matice hrvatske i Matice srpske, rukopis Benešićeva *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika*, posljednjih godina djelomično priređen i objavljen. Ipak nedostajao nam je informativan rječnik suvremenoga hrvatskog standardnog jezika koji bi nas upoznavao s riječima, njihovim značenjima i načinima pravilne upotrebe. Nismo imali rječnika koji bismo ponudili svakome općinjenome snagom riječi, jednako kao i onome koji riječima tek želi ovladati.

Zaostajanje i siromaštvo ovostoljetne naše leksikografije nipošto nije posljedicom siromaštva hrvatskoga leksika, a niti nepostojanja stručnjaka koji bi se uhvatili ukoštac s tako zahtjevnim poslom. Misao je to koja nam se nameće već nakon letimična uvida u više od 60.000 riječi zapisanih u jednosveščanu RJEČNIKU HRVATSKOGA JEZIKA *Vladimira Anića*. Rječnik je koncem 1991. godine objavilo novo nakladničko poduzeće – zagrebački *Novi Liber*.

Anićev se Rječnik – prvi cjelovit rječnik hrvatskoga jezika nakon istoimena Broz-Ivekovićeve Rječnika s početka našega stoljeća – mora sagledati ne samo kao svjedočanstvo kontinuiteta naše leksikografije nego i kao

osebujno rječničko ostvarenje. Bit će stoga zanimljivo najprije utvrditi iz kojeg je korpusa autor crpio riječi, a zatim i kako su one leksikografski obrađene.

U pogovoru Rječnika Anić ističe da mu je nakana bila prikazati suvremeno stanje leksika hrvatskoga jezika – u Rječniku su se stoga našle riječi koje se javljaju, ili se mogu javljati u svim funkcionalnim stilovima hrvatskoga jezika, ali i one koje su dijelom jezičnog pamćenja suvremenih govornika. Zabilježena su pritom različita značenja koja te riječi mogu imati u različitim kulturnim okružjima i komunikacijskim situacijama. Navedimo ovom prilikom nekoliko riječi i mogućih njihovih značenja: »ludo« – 1. na lud način, kao luđak, 2.a. *razgovorno, deprecijativno*, neumjesno, neodmjereno, neprilično, b. *žargon-ski*, vrlo privlačno, odlično, izvanredno, c. *hipokoristik, žargonski*, svojeglavo, originalno, 3. u najvećoj mjeri (voljeti se ludo, ludo se baciti na posao); »kolač« – 1. slastica od pečenog tijesta, obično s nadjevom (medeni kolač), 2. *etnološki* a. pecivo posvećeno blagdanu, obično posebno priređeno i ukrašeno, b. *regionalno*, suhi kolut od bijelog brašna, umače se u bijelu kavu, 3. *preneseno, žargonski*, cjelina koja se dijeli na dijelove (budžetski kolač); »lijevi« – 1. koji se nalazi na strani srca čovjeka (lijeva ruka), 2. *preneseno, razgovorno*, nesposoban, neugledan, nezanimljiv (o osobi) – (lijevi stručnjak, lijevo smetalo), i sl. Posebno je naznačena upravo upotrebnost riječi te su ispisana i značenja koja ona može poprimati u govornoj frazi: »jest« je uzvik kojim se nešto potvrđuje, ali i ironično iskazuje neslaganje ili nijekanje; »lijepo« znači na lijep način, no ne i u sintagmi »lijepo bogami« itd. Dodamo li tome da su uz riječi zapisani i podaci iz kojeg jezika ili kulturnog sloja jezika one potječu (npr. evropeizam, klasična tradicija, orijentalni kulturni sloj, tradicionalno) te odrednice i upućivanja, zahvaljujući kojima Rječnik ispunjava i svoju normativnu zadaću (konvencionalna verzija, obilježje redakcije, arhaizam, ekspresivno, lokalno, općejezično, publicistički, razgovorno, knjiški, službeno, učeno, vulgarno, zastarjelo, žargonski...), postaje jasnim da nas Anićev Rječnik sigurno i nedvosmisleno obavještava o riječima i njihovoj pravilnoj upotrebi.

Obilje podataka donosi svaki rječnički članak. Uz natukničku se riječ – osim već spomenutih obavijesti o njezinu podrijetlu,

odrednica i upućivanja te vrlo iscrpnih definicija njenih značenja – ispisuju i važne gramatičke odrednice: vrsta riječi, rod, ali i spol na značenjskoj razini, akcentatski tip, padežni oblici, glagolska rekcija itd. U uglatim su zagradama, gdje je to nužno za bolje razumijevanje definicije, navedeni primjeri upotrebe riječi. Članak završava zonom sintagmatskih i frazeoloških izraza.

Nakon svega dosad izrečenoga samo će naizgled neprimjereno skromnim zazvučati Anićeve riječi iz završne studije *O koncepciji Rječnika*. Njima naime on iskazuje što sve njegov Rječnik nije: nije gramatika ni jezični savjetnik, nije akcentološki priručnik, nije ni etimološki ni terminološki rječnik pa ni rječnik sinonima. Anićev je Rječnik upravo ono i samo ono što je iskazano njegovim naslovom – rječnik hrvatskoga jezika. Time ne samo da je Anić svojom pogovornom riječju održao primjernu lekciju iz teorije književnog jezika, već se i izrijekom opredijelio za koncepcijski izrazito čist leksikografski rad: »Naše bolno zaostajanje priviklo nas je na to da ne razlikujemo priručnike prema svrsi kojoj služe. Naprimjer, da u pravopisu (knjizi koja obavještava kako se riječ piše) nalazimo jezično savjetništvo koje na pogrešnom mjestu vrednuje riječi ili ih štoviše propisuje. Ta improvizacija predugo zamjenjuje cjelovitu paletu potrebnih priručnika, u kojoj rječnik po prirodi stvari ima jasno određeno mjesto. S druge strane, rječnik nije namijenjen tomu – niti može biti – da prikaže ukupnu gramatičku strukturu jezika niti da učini nepotrebnom knjigu koju zovemo gramatikom. Drugim riječima, ovaj *Rječnik* ne oslobađa nas koji radimo na jeziku brige oko drugih knjiga, već naprotiv tu brigu potiče.«

Nažalost takav je pristup u našem jezikoslovlju poprilično rijedak (spomenimo ipak *Pravopisni priručnik* koji je isti autor, Vladimir Anić, izradio zajedno s Josipom Silićem), ali ohrabruje misao da se upravo u okvirima zagrebačke lingvističke škole na ozbiljan, sustavan i suvremen način počeo rješavati u hrvatskoj kulturi desetljećima istican problem nepostojanja osnovnih jezičnih priručnika.

Vrijednost je Anićeva Rječnika ponajprije u njegovoj metodološkoj dosljednosti – rječnik je to hrvatskoga standardnog jezika devedesetih godina, koji je i svojim senzibilitetom i svojom koncepcijom bitno obilježen

vremenom u kojem je nastajao. Odnos se prema nekim riječima može prekonoc izmijeniti. Tako primjerice Anić riječi »časnik«, »djelatni« i »pričuvni časnik« navodi tek kao historizme, a jednako se odnosi i prema mnogim drugim vojnim terminima: bojnik, bojna, satnik, satnija, pa i vojarna. Svjedoci smo međutim kako su upravo te riječi postale dijelom našeg novog vojnog nazivlja i ušavši tako u opću upotrebu izgubile na ekspresivnosti. Već najavljeno novo izdanje Anićeva Rječnika – na koje sudeći prema zanimanju koje je pobudilo ovo prvo i neće trebati suviše dugo čekati – morat će zabilježiti takve promjene upotrebne vrijednosti riječi; spomenimo još i to da oficiri i časnici, majori i bojnici, kapetani i satnici pripadaju različitim vojskama te da su time ti izrazi i znatno semantički polarizirani.

Nešto je drukčija situacija s riječima koje su nedvojbeno dijelom hrvatske jezične svijesti pa i našega jezičnog pamćenja, ali su u Rječniku mahom označene kao arhaične ili povijesne: glasovati, šport, sveza, uhititi, glede, uljdba, promičba (i svojom ortografijom svjedoči o vremenu iz kojega potječe; danas bi svakako trebalo pisati promidžba) itd. Ponovno oživljavanje tih i mnogih drugih riječi – dosada prisutnih tek pokatkad u individualnoj upotrebi, a time i stilski obilježenih – ne može se rastumačiti jezičnim razlozima; uvjetovano je ono, čini se, katkada jezičnim pomodarstvom ili pak nekim teže dokučivim ideološkim uzrocima. Hoće li se neki od takvih izraza ustaliti zahvaljujući jezičnoj politici ili čak zakonu (Zakon o športu) nezahvalno je sada proricati. Jedno je sigurno, Anićev će Rječnik upravo takav kakav jest svjedočiti o ovovremenu stanju u hrvatskome standardnom jeziku i omogućiti nam da pratimo, prosuđujemo, pa onda možda s jezičnog stajališta i osuđujemo neke od intervencija u našu leksičku normu. Takozvana se umjerena sporost rječnika iskazuje kao njegova kvaliteta; stoga će i trebati pričekati s novim vrednovanjima mnogih riječi. Usto, navodeći sinonimne izraze uz mnoge arhaizme i historizme, Anić se nipošto ne protivi njihovoj upotrebi, već im naprotiv daje ono mjesto i funkciju u jeziku koja im i pripada. Podsjetimo naime da, uznastojimo li doista te riječi uvesti u opću upotrebu, njih ćemo lišiti njihove ekspresivnosti, a jezik brojnih drugih jednako dobrih, ili čak i boljih zamjena. Tako sagledano više se i ne

doima upitnim činimo li time hrvatski jezik bogatijim ili ne te imamo li ga pravo – uime skrbi za njegovu čistoću – čistiti čak i od vlastitih riječi.

O Anićevo će se Rječniku zasigurno još mnogo govoriti i pisati. Jedno je neprieporno: zaslužuje on pomno iščitavanje, prosuđivanje, pa onda dakako i dotjerivanje. Spomenimo tek neke uzgred zamijećene, vjerojatno korektorske pogreške: numeracija značenja riječi »razlika«; brojčana neusklađenost značenja u natuknicama »biblioteka« i »knjižnica«. Zasigurno će se svatko prisjetiti i pokoje riječi za koju u Rječniku neće naći potvrdu. Primjerice, dok su zabilježene riječi »fonetika«, »fonologija«, »leksikologija« i »sintaksa«, uzalud ćemo tragati za riječju »morfologija«, iako ona i ne mora biti samo jezična disciplina. Objašnjenje da se u tom i sličnim primjerima (nisu zapisane niti riječi »morfonologija«, »fonem«, »morfer«, »leksem«) radi o stručnim nazivima, a da Rječnik nije terminološki, pa mu i nije zadaća ispisivati sve termine i njihova uska specijalistička značenja, samo je djelomice prihvatljivo. Ipak ne treba Rječniku odveć strogo suditi samo zbog riječi koje u nj nisu (možda i sneppravom) unesene – jer pogledamo li natuknicu »rječnik«, čitamo o dvama značenjima te riječi: 1. knjiga u kojoj su skupljene riječi i sklopovi riječi jednog ili više jezika i u kojoj se daje opis njihove upotrebe i njihova značenja, te 2. ukupnost riječi jednog jezika. Podsjetimo da rječnik u prvom značenju nužno mora biti okončan, završen, znači i ograničen brojem riječi i opsegom knjige, dok rječnik u drugom značenju nasreću nikad nije takvim.

Bilo bi nepravедno ne spomenuti da je *Rječnik hrvatskoga jezika* nastao kao Anićevo okončanje projekta iz 1969. godine na kojem je Ljudevit Jonke okupio nekoliko zagrebačkih lingvista – osim Vladimira Anića u pripremne su poslove izrade rječnika hrvatskoga jezika bili uključeni Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Božidar Finka i Milan Moguš. Na oblikovanje su pak konačnice Rječnika nedvojbeno bitno utjecali autorovi suradnici: urednici Ivo Pranjković i Marko Samarđžija te recenzenti August Kovačec i Krunoslav Pranjić. Rječnik je time nadrastao moguće slabosti autorskog rječnika, ostajući pritom dakako bitno obilježen Anićevo autor-skom koncepcijom.

Višestruke su vrijednosti *Rječnika hrvatskoga jezika* Vladimira Anića. Više od 60.000 popisanih i leksikografski obrađenih riječi još nas jedanput uvjerava u često isticano bogatstvo našeg rječnika, ali nas istodobno navodi na preispitivanje vlastita jezičnog izričaja. Ništa manje vrijedna Anićevo je već isticana koncepcijska dosljednost. Ohrabruje naime pomisao da smo na pravom putu dobivanja spleta toliko nam potrebnih jezičnih priručnika, kojima se, nemajući ih, nismo ni imali prilike naučiti služiti. Za početak treba svakako posegnuti za Anićevim Rječnikom. I neka nam je uvijek nadohvat ruke.

Lada Badurina

O SLIČNOSTIMA I RAZLIKAMA

Vladimir Brodnjak, RAZLIKOVNI RJEČNIK
SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA,
Školske novine, Zagreb 1991.

Razlike među srodnim jezicima uočavaju i lingvistički neobrazovani čitatelji, dok oni lingvistički izobraženi o njima razmišljaju i sude. Razlikovni se rječnici (kao uostalom i razlikovne gramatike) pišu da bi se ustanovile i pribilježile razlike između dvaju idioma: dvaju standardnih jezika ili standardnog jezika i kojeg nestandardizirana idioma. Stoga je razlikovni rječnik poseban tip rječnika. Nije naime riječ o klasičnom dvojezičnom rječniku, već su u njemu popisani samo oni izrazi koji se dijelom ili potpuno razlikuju u dvama srodnim jezicima.

»Ako netko misli, da je Gajevom i Vukovom suradnjom odnosno bečkim dogovorom i hrvatskom i srpskom književnom jeziku dana zajednička redakcija, i da od toga časa postoji apsolutni identitet hrvatske i srpske jezične norme, taj odaje, da nema ni pojma, što je književni jezik i kako se on stvara«, pisali su još 1940. godine Petar Guberina i Kruno Krstić u uvodnoj studiji svoje nevelike ali donedavno ozloglašene knjige *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Na tragu su te misli iznicali i svi manje ili više cjeloviti srpsko-hrvatski